

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Д. Я. ТЕЛЕГІН

РАННІЙ НЕОЛІТ ДАЛМАЦІЇ

Batović Sime. Stariji neolit u Dalmaciji, Zadar, 1966

10—15 років тому про ранній неоліт та неолітичні пам'ятки Далмації, як і всього Адриатичного узбережжя Югославії, в спеціальній літературі майже не було жодних відомостей. І лише з відкриттям у 1955 р. стоянок у печерах Червона Стіна і Зелена Печина в Чорногорії та дослідженням стоянки Смільчиці поблизу м. Задара в Далмації було покладено початок вивченню раннього неоліту східного узбережжя Адриатичного моря.

Праця С. Батовича «Ранній неоліт Далмації» є першою монографією, де детально розглядається це питання. На відміну від окремих статей і публікацій А. Бенача, М. Гарашаніна, П. Корошеча, С. Батовича, присвячених ранньому неоліту Далмації, ця праця відзначається повним охопленням відомого тут матеріалу й постановкою загальних питань з історії неолітичного населення Середземномор'я.

Книга складається з дев'яти розділів і короткої передмови. Вона має повний довідковий апарат, великий альбом ілюстрацій і поширене резюме німецькою мовою.

У вступі в загальних рисах подано основні дані про географічне положення Далмації, геологічну будову, ландшафт і клімат Адриатичного узбережжя Югославії. Другий розділ є коротким нарисом про історію дослідження неолітичних пам'яток Далмації. Зараз в Далмації відомо 172 неолітичні стоянки і місцезнаходження, в тому числі 7 раньонеолітичних з так званою імпресо-кардіумною керамікою: Смільчиці, Нін, Брибір, Данило, печери Скарін Самоград, Маркус і Гудня.

Докладний опис матеріалів, виявлених на цих стоянках, подається в третьому розділі монографії.

Серед раньонеолітичних переселень Далмації найбільш повно досліджено Смільчиці, де під керівництвом автора монографії у 1956—1962 рр. розкопана площа 1148 м². Товщина культурного шару становила тут від 0,4 до 1,2 м. На розкопаній частині виявлено сліди житлових і господарських споруд, численні ями та зібрано величезну кількість речових знахідок — уламків глиняного посуду (близько 15 000), крем'яних і кістяних знарядь праці, прикрас тощо. Матеріали поселення стратиграфічно діляться на дві фази: старшу, що відноситься до раннього неоліту, і пізню — середньонеолітичну. Крім того, на площі поселення виявлено декілька перших в Далмації раньонеолітичних поховань. Небіжчики лежали в окремих могилах в скорченому на боці положенні, без інвентаря, не пофарбовані.

Комплекс знахідок з поселення Смільчиці є типовим для пам'яток імпресо-кардіумної кераміки, широко відомих майже на всьому узбережжі Середземномор'я.

Всебічний порівняльний аналіз матеріалів Смільчиці і інших ранньонеолітичних стоянок Далмації, проведений в наступних розділах книги, дозволяє автору серйозно обґрунтувати культурно-історичне місце раннього неоліту досліджуваної провінції серед пам'яток імпресокардіумної кераміки Чорногорії, Македонії, Греції, Переднього Сходу, Італії і Західного Середземномор'я. Ще раніше А. Бенач і М. Гарашанін відзначали, що пам'ятки імпресокардіумної кераміки узбережжя Середземного моря поділяються на дві великі культурні групи (області) — східну і західну¹. Пам'ятки західносередземноморської області, що охоплює Північну Африку, Іспанію, південну частину Франції і Лігурію на півночі Італії, характеризуються округлодонним посудом, прикрашеним, головним чином, відтисками краю черепашки — кардіум. Східносередземноморська область включає пам'ятки Переднього Сходу типу нижніх горизонтів Мерсіна і Угаріта, де кардіумний орнамент не відомий зовсім.

До цього поділу С. Батович додає ще одну групу — середньосередземноморську, до якої він відносить неоліт узбережжя Іонійського і Адріатичного морів. У монографії йдеться також про можливість виділення четвертої південноруської області, куди слід віднести матеріали буго-дністровської культури України і Молдавії.

Ранньонеолітичні поселення Далмації разом з пам'ятками Чорногорії і півдня Італії (Мольфетта) відносяться до середньосередземноморської області, де переважає плоскодонна кераміка. Ці пам'ятки мають набагато більше спільних рис з поселеннями західної групи (монтсерратською культурою Франції, культурами з капсійською традицією Північної Африки, культурами імпресокардіумної кераміки Лігурії і Іспанії), ніж з матеріалами більш східних територій Середземномор'я.

Досить цікавими, а водночас до деякої міри спірними, є розділи V і VI, в яких розглядаються питання походження неоліту Далмації і процес переростання ранньонеолітичної культури з імпресокардіумною керамікою в культури середнього неоліту Югославії, зокрема так звану данилівську культуру. З достатньою на те підставою автор припускає автохтонне складання неоліту Адріатики в результаті дальшого розвитку місцевих мезолітичних культур, що добре простежується на матеріалах багатошарової стоянки Червона Стіна, дослідженої А. Беначем². Автор монографії підкреслював, що неолітична культура в Далмації виникла спочатку на узбережжі моря, а потім поширилась в глибокого материка. Цікавими є спостереження автора про те, що чим далі від берега моря розміщена пам'ятка, тим меншою мірою кераміці притаманний імпресокардіумний орнамент. Заслуговує на увагу висновок автора про чітку різницю між ранніми комплексами Далмації і більш східних «континентальних» областей Балкан, де мала поширення старчівська культура. Так, наприклад, для пам'яток типу нижнього горизонту Смільчиців Далмації зовсім не характерні шліфовані кам'яні сокири, глиняна пластика, розпис посуду фарбами, що є основною ознакою старчівської культури. На ранньонеолітичній кераміці Далмації майже не трапляється шипковий орнамент, але близько 30% посуду прикрашено кардіумним візерунком. На кераміці Старчево, навпаки, переважає шипковий орнамент, а кардіумний становить лише 10%.

Менш переконливо в праці розв'язано питання про дальший розвиток імпресокардіумної кераміки Далмації. Простежуючи риси спіль-

¹А. Бенач. Studien zur Stein-und Kupferzeit im nordwestlichen Balkan.— Bericht Rom. Germ. Kom. 42. Berlin, 1961, стр. 26; М. Гарашанін. Ка језицкој припадности неолитког прастановнистка Балкан.— Glasnik mus. XIII. Sarajevo, 1957.

²А. Бенач. Crvena Stijena.— 1955.— Glasnik mus. XII. Sarajevo, 1957.

ності в матеріалах нижнього і верхнього горизонтів поселення Смільчиці, С. Батович правильно доходить висновку про прямий генетичний зв'язок ранньонеолітичних пам'яток з данилівською культурою. Але заперечуючи будь-які сторонні впливи, що сприяли б формуванню і дальшому розвитку неоліту Далмації він, безперечно, впадає в крайність. В питанні походження і розвитку неолітичних культур Далмації автор стоїть на позиціях крайнього автохтонізму, відкидаючи, всупереч твердженню А. Бенача, І. Корошича, А. Радмілли, всілякі прояви міграції населення і поширення культурних впливів на територію Далмації з «континентальних» областей Балкан. Адже важко собі уявити появу в данилівській культурі шліфованих сокир, спірального і розписного орнаменту, пластики та інших елементів, притаманних пам'яткам сусідніх територій Балкан, як результат автохтонного розвитку культури місцевих ранньонеолітичних племен. Нам здається, що думка М. Грбіча, Д. Серейовича, з якими полемізує С. Батович, про виникнення данилівської культури на базі розвитку культур імпресо-кардіумної кераміки під сильними впливами, що йшли з боку балканських і анатолійських культур, є слушною. Імовірно, саме з основної території Балкан до данилівської культури Адріатичного узбережжя могли проникнути елементи культури, які ще не відомі в нижньому горизонті Смільчиців. Це шліфовані сокири, спіральний і розписний орнамент, пластика тощо. Треба зазначити, що нещодавно С. Батович в своїх попередніх працях також припускав наявність північних і північно-східних впливів на процес складання данилівської культури, звідки в Далмацію проник, наприклад, мотив спірального орнаменту³.

Досить серйозні зауваження можна зробити з приводу висловленої автором думки про абсолютний вік пам'яток типу Смільчиців.

Цілком вірно заперечуючи помилкові твердження деяких дослідників про датування найраніших фаз неоліту Адріатики серединою III тисячоліття до н. е., автор, однак, як нам здається, без достатнього обґрунтування висуває тезу про складання пам'яток імпресо-кардіумної кераміки Далмації ще наприкінці VII (?) тисячоліття до н. е. Причому ця дата встановлюється не на підставі нових визначень методом точних наук, а лише виходячи із типологічних порівнянь археологічних матеріалів, головним чином кераміки. С. Батович дотримується в цьому відношенні такої думки: неоліт Далмації, безперечно, давніший за період неоліту — ранньої бронзи Греції, початок якого датується 2600—2700 р. до н. е. Отже, пізня дата неоліту Далмації повинна міститись десь близько початку III тисячоліття до н. е.

Проводячи ланцюжок типологічних порівнянь з матеріалами Італії (Матера — Капрі I) і Греції (протосескло), що тісно пов'язані з культурами східного Середземномор'я, автор прямо переносить ранню дату цих пам'яток (нижні шари Мерсіна, Амур А—Б Ніа Нікомедія) і на ранній неоліт Адріатичного побережжя, визначаючи вік останнього 6 000—4 500 років до н. е. У автора на графіку початок неоліту Далмації позначається навіть кінцем VII тисячоліття до н. е., тобто час складання неоліту Далмації поставлено в один ряд з найранішими керамічними культурами Переднього Сходу і перед багатьма найранішими неолітичними культурами Європи. Щоб довести хронологічний пріоритет неоліту Далмації, С. Батович без будь-яких на те стратиграфічних підстав розчленовує ранній неоліт цієї території на дві хронологічні фази, відносячи лише за типологічними ознаками до першої, більш ранньої групи, зразки кераміки, що відрізняються найбільшою примітивністю форм і орнаменту. Для обґрунтування ранньої дати неоліту Далмації автор посилається на відсутність тут багатьох елементів культури (пластика, шліфовані сокири, розпис посуду фарбами і т. п.), вла-

³ S. B a t o v i ć. Neolitsko nalazište u Smilčiću. Diadora, 2. Zadar, 1962, стр. 115.

стивих раннім культурам більш східних районів. Навряд чи правильно було б, проте, розуміти неоднаковий рівень розвитку культури лише як хронологічний показник. Певні відміни в складі ранньонеолітичних культур Адріатики і внутрішніх областей Балкан можуть бути і результатом нерівномірності розвитку чужих за своїм походженням племен. Прикладів аналогічного співвідношення, безперечно, синхронних, але дуже різних за рівнем культурного розвитку племен на матеріалах Європи і Азії було б назвати немало. Згадаймо хоча б різний контраст в складі одночасних культур Трипілля і дніпро-донецької на Україні або культур анау і кельтиминарської в Середній Азії.

На нашу думку, нижня дата неоліту Далмації (кінець VII тисячоліття до н. е.) є дуже зниженою. Кераміка типу нижнього горизонту Смільчиців та інших аналогічних поселень Адріатики, можливо, і була першою в цьому районі Середземномор'я, але судячи з типологічних особливостей і досконалості виготовлення, її важко було б вважати за найранішу взагалі. Ми маємо на увазі насамперед: наявність тут уже чотирьох форм посуду і побутування виключно плоскодонних горщиків з досить досконалим моделюванням вушок і ручок різної форми. Плоске дно значної частини горщиків увігнуте, що нагадує піддон досить високорозвиненої кераміки неоліту Балкан. Як відомо, кераміка найранішого стоянок Старого світу (Мерсін, Аргіса, Амур), вік яких встановлюється даними точних наук, як правило, набагато примітивніша (округлодонність, відсутність такого розвитку вушок і т. п.). За ступінню досконалості і характером орнаменту ранньонеолітична кераміка Далмації може бути зіставлена з посудом типу старчево і пресескло Сербії та Македонії. Про це ж свідчить і характер орнаменту. Щипковий орнамент на кераміці Македонії виникає дуже рано. Він, наприклад, виявлений поряд з розписом на посуді Ніа Нікомедії і в найнижчих горизонтах багат шарового поселення Отсака Магула. Але кардіумний візерунок, що є основним для ранньої кераміки Далмації, з'являється тут пізніше. В Отсака Магулі такий орнамент з'являється в горизонтах пресескло, що перекривають шари із знахідками посуду, прикрашеного майже виключно щипковим орнаментом.

На підставі цих даних слід синхронізувати найраніші неолітичні пам'ятки Далмації не з періодом появи розписної і щипкової кераміки Греції (протосескло), що пропонує автор монографії, а з часом панування тут кардіумного орнаменту, тобто з періодом пресескло, а можливо, й початком культури сескло.

Отже, нижню дату імпресо-кардіумної кераміки Адріатичного узбережжя Балкан важко буде опускати нижче середини VI—початку V тисячоліття до н. е. Таке датування початкових фаз в розвитку неоліту Далмації знаходить підтвердження в хронології неоліту Італії, де за методом С—14 найраніші пам'ятки імпресо-кардіумної кераміки відносяться до рубежу V—VI тисячоліття до н. е.⁴ До середини VI тисячоліття до н. е. відносить імпресо-кардіумну кераміку Балкан і С. С. Вайнберг. Першою половиною VI тисячоліття до н. е. (5390±180 до н. е.) датується імпресо-кардіумна кераміка типу третього шару Червоної Стіни і Зеленої Печини з острова Корфу⁵.

Немає сумніву в тому, що Адріатичне узбережжя в період виникнення перших неолітичних цивілізацій було далекою периферією, і перша кераміка з'явилася тут, безперечно, внаслідок запозичення ідеї виготовлення глинного посуду або вже прямо під впливом керамічної технології сусідніх культур. Такі впливи могли проникнути на Аадрія-

⁴ D. F. Brown. The Chronology of the Northwestern Mediterranean, *Chronologie in Old World arch.* Chicago—London, 1965, стор. 321—324, 337—339.

⁵ S. S. Weinberg. The Relative Chronology of the Aegean in the Stone and Early Bronze Ages. *Antiquity*, vol. XLI, № 161, 1967, стор. 64.

тичне узбережжя від ранньонеолітичного населення Греції, а можливо, і носіїв культур сіро-кілікійського кола Переднього Сходу. В цьому зв'язку варт відзначити цікаву думку С. Батовича про те, що навик керамічного виробництва проникли на західне узбережжя Балкан, зокрема в Далмацію, найімовірніше, вдовж морського узбережжя, а не через внутрішні райони Балканського півострова. Дуже можливо, що цей район Балканського півострова, дякуючи наявності адриатично-гірського масиву, довгий час знаходився з боку великого Вардаро-Моравського шляху проникнення в Європу надбань перших цивілізацій стародавнього Сходу. В район Адриатики, як і на територію Східної Європи (крім крайніх південно-західних областей), ці впливи нерідко проникали уже в трансформованому вигляді порівняно пізно, очевидно, лише в IV—III тисячолітті до н. е., тобто на етапі Трипілля на Україні і данилівської та гварської культур в Далмації.

Загальний висновок про значення і цінність монографії С. Батовича добре відбиває виклад заключного (десятого) розділу праці «Вклад Смільчиців у дослідженні давнього неоліту Далмації», де автор ще раз цілком правильно наголошує на важливості відкриття на цій території досі не відомої в науці ранньонеолітичної фази. Він пропонує дати їй назву смільчицької культури. Монографія С. Батовича, незважаючи на наявність в ній деяких недоліків, є цінним вкладом в неолітологію Європи.